

ՖԵՐԻԴՈՒՆ ԲԵՅ

«ՍՈՒԼԹԱՆՆԵՐԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»

XVI դարի պետական գործիչ և գրող Ֆերիդուն Ահմեդ Բեյը իր կրթությունն ստացել է սուլթան Սյուլեյման Կանունիի Բաշ Դեֆթերդար Զիվի-Ջադե Աբդուլլահ Զեյնեբի մոտ 960 (1563) թվականին, քարտուղարի պաշտոնով, նա ծառայել է սադրազամ Սուկուլլու Մուհամմեդ փաշային: Մասնակցել է մի շարք արշավանքներին իր ընդունակության և բարձր կրթության շնորհիվ աստիճանաբար բարձրանալով, 978 (1570) թվականին նշանակվել է արտաքին գործերի ընդհանուր քարտուղար (ռեյիս-ուլ-քյութթաբ), այնուհետև, 981 (1573) թվականին, նշանակվել է արտաքին գործերի մինիստրի պաշտոնին համապատասխանող Tevkuilik-ի և Niçancililik*-ի պոստերում:

Ֆերիդուն Բեյը թուրքական պատմության մեջ հայտնի է իր «Սուլթանների գրություններ» (Müngeat-üs-Selatin) անունով հայտնի աշխատությամբ, որը պատմական և քաղաքական փաստաթղթերի մի ժողովածու է և իր մեջ ընդգրկում է օսմանյան կայսրության (սուլթան Օսմանից սկսած մինչև սուլթան Մուրադ III-ը՝ մոտավորապես 700 (1300) թվականից մինչև 1600 (1591) թվականը) սուլթանների, սադրազամների, վեզիրների, շեյխ-ուլ-իսլամների պետական պաշտոնական բնույթի ֆերմանները, օտար պետությունների վեհապետներին և իշխաններին գրված պաշտոնական գրությունները, Թուրքիայի և այլ պետությունների միջև կնքված պայմանագրերը, համաձայնագրերը, հայտարարությունները և այլն, ինչպես նաև վերոհիշյալ գրությունների առթիվ ստացված պատասխանները: Ֆերիդուն Բեյի «Սուլթանների գրությունները» ընդգրկում է այդ դարի արևելյան և արևմտյան բոլոր երկրները:

Թուրք պատմագիրները նշում են, որ Ֆերիդուն Բեյը իր ժողովածուում հավաքել է մոտ 1880 փաստաթուղթ և տարբեր բնույթի գրություններ:

Հասկանալի է, որ իր գրված դիրքի պատճառով մոտ կանգնած լինելով սուլթանական արքունիքին, կառավարական շրջաններին, նրա համար մատչելի են եղել պետական բոլոր տեսակի փաստաթղթերը, մինչև անգամ ամենակարևոր գաղտնի գրությունները:

Ֆերիդուն Բեյի «Սուլթանների գրություններ»-ի պատմական և գիտական արժեքը մեծ է: Այդ աշխատությունը լուսաբանում է Օսմանյան կայսրության, մասնավորապես XIV—XVI դարերի ներքին և արտաքին կյանքին վերաբերող բազմաթիվ կարևոր հարցեր:

* Տե՛ս I հատորի բառարանը, էջ 360, 372:

Ֆերիդուն Բեյը աշխատությունը ավարտել է 982 (1574) թվականին և իր հովանավոր սադրազամ Սոկուլլու Մուհամմեդ փաշայի միջոցով ներկայացրել է սուլթան Մուրադ III-ին:

XVII դարի հայտնի թուրք պատմագիր Սելանիկին իր «Թարիխի Սելանիկի»-ում նշելով Ֆերիդուն Բեյի «Սուլթանների գրություններ»-ի՝ այդ «հոյակապ աշխատության», բացառիկ կարևորությունը, գրում է. «տարակույս չկա այդ աշխատության անգուգական լինելու մասին, որը բոլորի կողմից ընդունվել է մեծ հովանավորմամբ: Սակայն [Արքունիքի կողմից] չարժանացավ բավարար ընդունելության, որի համար շատ զարմացան ժամանակի խելամիտները»*:

Ժամանակակից թուրք պատմաբան Ի. Հ. Դանիշմենդը, նշելով «օսմանյան պատմության ամենակարևոր աղբյուրներից այս արժեքավոր աշխատության»**, սուլթանի կողմից անուշադրության մատնվելու փաստը, քննադատում է սուլթան Մուրադ III-ին: Դանիշմենդը և մյուս թուրք պատմագիրները սուլթան Մուրադի այդ անտարբերությունը Ֆերիդուն Բեյի աշխատության նկատմամբ բացատրում են սուլթանի ունեցած ատելությամբ և թշնամությամբ դեպի սադրազամ Սոկուլլու փաշան: Արդարև, սուլթան Մուրադը 984 (1576) թվականին Ֆերիդուն Բեյին զրկում է նիշանջիության պաշտոնից և Ստամբուլից նրան հեռացնելով, նշանակում է Բելգրադի, իսկ հետո՝ Քյոսթենդեզի սանջակի բեյի պաշտոնում: Միայն Սոկուլլու Մուհամմեդ փաշան մահվան դատապարտվելուց հետո, Ֆերիդուն Բեյը վերադառնում է Ստամբուլ և նորից նշանակվում է նիշանջիության պաշտոնին:

Ֆերիդուն Բեյը մեռել է 991 (1583) թվականին:

Ժամանակակից թուրք պատմաբանները, բարձր գնահատելով Ֆերիդուն Բեյի «Սուլթանների գրություններ» աշխատությունը, նշում են նաև, որ այդ աշխատության մեջ, մասնավորապես, Օսմանյան կայսրության սկզբնական շրջանին վերաբերող գրություններում, կան մի շարք անճշտություններ և թերություններ:

Ֆերիդուն Բեյի ժողովածուն տպագրվել է Ստամբուլում երկու անգամ՝ նրա մահվանից մոտ 270 տարի հետո: Առաջին անգամ տպագրվել է 1265 (1848) թվականին սուլթան Աբդուլ Մեջիդի թույլտվությամբ և Մուհամմեդ Սաիդի խմբագրությամբ: Երկրորդ, ավելի հաջող տպագրությունը տեղի է ունեցել 1274 (1857—1858) թվականին:

Ֆերիդուն Բեյի «Սուլթանների գրություններ»-ի պատմական և գիտական արժեքը մեծ է: Գրքում ընդգրկված փաստաթղթերը լուսաբանում են սուլթանական Թուրքիայի XIV—XVI դարերի ներքին և արտաքին քաղաքականության բազմաթիվ հարցեր, որոնք սերտորեն կապված են նաև մեր աշխատության առարկա հանդիմացող հայ և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների պատմության հետ:

Ֆերիդուն Բեյի «Սուլթանները գրություններ»-ից բերված նյութերը մեծ մասամբ կրճատված են. միայն առավել ուշագրավ նյութերն ու փաստաթղթերն են տրվում նույնությամբ և լրիվ: Բացի դրանից որոշ նյութերի թարգմանությունները տրվում են հատորի հավելվածում:

* «Թարիխի Սելանիկի», էջ 137: Մանրամասնությունները տե՛ս այս հատորի «Թարիխի Սելանիկի»-ի 982 թվականի դեպքերից հատվածը և 2-րդ ծանոթագրությունը:

** I. H. Danismend, *Izahli Osmanli Tarihi kronolojisi*, cilt III, s. 5.

ՎԱՆԻ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ԱՌԹԻՎ ԴՐԱԽՏԱԲՆԱԿ
ՍՈՒԼԹԱՆ ՍՈՒԼԵՅՄԱՆ ԽԱՆԻ ԴԵՐԳՅԱՀԻՑ ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ
ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ ՈՒՂԱՐԿԱՄ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝

Փաստաթղթում Ֆրանսիայի թագավորին հայտնվում է, որ թշնամու նկատմամբ իսլամական բանակի տարած հաղթանակը մեծ գոհունակություն և ուրախություն է պատճառել իսլամական ժողովրդին:

«.. Սրանից առաջ ստոր և խավարի մեջ տպրող կըզըլբաշ ցեղը, որը խռովության ու երկպառակության կրակը բորբոքելով և ռաֆրզիական անհավատության անվան ներքո ծածկված մոլորության ճանապարհով տարածում է գարշելի շիա դավանանքը, այդ ցեղի պետությանը զրկել է հավատի լույսից:

Նրանց մոլորյալ սերդար Թահմասի [Թահմասբի] եղբայր էլկաս [Միրզա] սատանան, ապաստանելով մեր բարձր Դռան, գանգատ ներկայացրեց իր կրած բռնությունների մասին: Սրանց անհավատության պատճառով կրոնում առաջացած ժանգն ու արատը Զյուլֆիկարի փայլուն սրով մաքրելու և ոչնչացնելու համար, հաղթանակի դրոշմը բաց անելով, իմ հաղթական բանակով փաղիշահական արշավանքի դուրս եկա դեպի արևելք: Ադրբեջանի երկիրը նվաճելով, իմ հովանու տակն առա և, Թավրիզի երկիրը իմ բախտավոր դրոշակի [իշխանության] կենտրոնը դարձավ: Շրջակա և հարևան երկրներն ազատվեցին խռովարարներից և անհավատներից [կըզըլբաշներից], նրանց սիրապետությունից: Ստոր և եղկելի շահը, արիության ու քաջության նշույլ անդամ երևան չբերեց և պարզ ու ակնհայտ եղավ, որ [նա] մեր սրի առաջ վիզը ծռած թուլամորթի նման թաքնվել է մեր փառապանծ զինվորների ահից ու սարսափից:

Այդ երկրի ռայաներն ու հպատակները, մեր Բարձր հովանավորության ներքո, արժանանալով թագավորական արդարության և աշխարհապարփակ ողորմության, զերծ մնացին կողոպուտից ու թալանից և վայելեցին իմ փաղիշահական գթության ու ողորմության շնորհիվ ստեղծված ապահովությունը և անդորրությունը:

Մեր հաղթական արշավի և Ադրբեջանի երկիրը գալու բուն նպատակն էր ձեռք բերել այդ երկրի իշխանությունը և ապահովել այն: Անտարակույս, նվաճման այդ նպատակը իրականացնելու համար իմ փաղիշահական ուղեորության ժամանակ անհրաժեշտ էր ազատել Վանի բերդը, որը հանդիսանում է Աջեմի երկրի ամրակուռ բերդը: Երջանկաբեր 955 թվականի ռեջբե ամսի սկզբին եկա [Վանի] բերդի վրա: Վերահիշյալ անհավատը [շահը], այդ երկնամբարձ բերդը կարգի բերելով և ամրացնելով, լցրել էր ան-

հավատներով [զինվորներով]։ Փա՛ռք և պատի՛վ ամենահզոր Աստ-
 օծուն, որը մշտապես օգնել է իմ բարի նպատակներին։ Ապավինե-
 լով նրա շնորհներին և հետևելով տիեզերքի ու բոլոր արարածների
 պարծանք [փեյղամբերի] ցուցմունքներին... իմ մեծ վեզիր Ռուս-
 տեմ փաշայի և մյուս բարձր վեզիրների ու իմ կուլեր՝ բեյլերբե-
 յիների, սանջակի բեյերի և բոլոր հաղթական ղազի զինվորների
 հետ միասին ձեռնարկեցինք [բերդի] նվաճմանը... Կարճ ժամանա-
 կում մեզ հաջողվեց գրավել [Վանի] բերդը, նրա շրջակայքն ու հա-
 րակից վայրերը, որոնք մեր Մուհամմեդի երկրի մասն էին կազ-
 մում. նրանց գրավման և պահպանման համար իշխողներ նշանա-
 կեցի մեր առյուծաբար կռվողներից և հաղթական մյուջահիդներից։
 Իմ հավատարիմներից մեկին նշանակեցի բեյլերբեյի։ Այդ ժամա-
 նակ վերոհիշյալ պարտվածի [շահի] իշխանության ներքո գտնվող
 Շիրվանիի երկիրն էլ մեր հաղթական էվլիյաների ձեռքն անցավ և
 այդ երկիրը մաքրվեց անհավատ ու ֆրեզիներից։ Այս հաջողություն-
 ներից հետո, մեր հաղթական զինվորներով շարժվեցինք դեպի
 Դիարբեքիր և, որովհետև մոտենում էին ձմեռվա օրերը, երջանիկ
 և բախտավոր ձմեռեցինք Հալեպում, իսկ մեր զինվորներն էլ ձմե-
 ռեցին Դիարբեքիրի տարբեր վայրերում...

Այնուհետև մանրամասն խոսվում է Վանի բեյլերբեյի և թշնամու բազ-
 մաթիվ ուժերի միջև խոյում տեղի ունեցած կատաղի մարտերի մասին, որոնց
 ժամանակ օսմանցիները միշտ հաղթություն են տարել։ Նշվում է, որ օսմանցիների
 մոտ ապաստանած էլկաս Միրզան, իր ստացած փոքրաթիվ զինվորներով, Հա-
 մադանից գնում է Սպահանի և Կազվինի վրա, ավերում, կողոպտում և թա-
 լանում է այդ երկրները։ Այնուհետև, գարնանը, փաղիշահական բանակը Հա-
 լեպից շարժվում է դեպի Դիարբեքիր և հետո՝ Վրաստան։

... իմ փաղիշահական երկրին սահմանակից Վրաստանի ան-
 հավատները երկերեսանի խռովարարներ են և երբեմն իմ Բարձր
 իշխանության են ապավինում, երբեմն էլ ապաստան փնտրում հա-
 վատուրաց կըզըլբաշների մոտ։ Նկատի առնելով նրանց խռովու-
 թյուններին վերջ տալու կարևորությունը և անհրաժեշտությունը,
 որոշ բանակույթյամբ զինվորներ ուղարկեցի դեպի այդ կողմը
 [Վրաստան], որոնք քյաֆիրներ՝ դժոխանման Սերլեքան անունով
 ամրակուռ և բարձրագիր բերդի վրա գնալով, հաղթանակ ձեռք բե-
 րեցին. անհավատները պարտության մատնվեցին և սրո ճարակ
 դարձան։ Այդ բերդից հետո նվաճեցին նաև բազմաթիվ այլ բեր-
 դեր, որոնք միացվեցին իմ կայսերական երկրին։ Հաջողությամբ և
 բախտավորությամբ իջևանեցինք Դիարբեքիրի մոտի Կըզըլ Դեփե

կոչված վայրում և այնտեղ մնացինք մի քանի օր։ Այն ժամանակ իմ երջանկաբեր Դուռն ապաստանած էլկասը [Միրզան], որը իմ փաղիշահական բազմաթիվ շնորհներով հարգանքի էր արժանացել և իր խռովարարական բռնության պատճառով հակամիտ էր հավատարմությունը փոխարինելու գծությունամբ և թշնամությունամբ, մի շարք անգիտակից քրդերի խաբելով և մոլորեցնելով, ապստամբել էր և ապաստանել Քուրդիստանի լեռներում։ Իմ հաղթական և առյուծանման զինվորներից մէ բանակ նրա [էլկասի] դեմ ուղարկեցի. բանակը շտապ շարժվեց դեպի այդ կողմը։ Բարձրյալն Աստծո օգնությամբ մեր զինվորները սրո ճարակ դարձրին թշնամու զինվորներին, նրանց ունեցվածքն ու տունուտեղը կողոպտեցին և թալանեցին։ «Ով փրկում է իր գլուխը, նա է շահում» առածի համաձայն վարվելով, նա իր երկու-երեք մարդկանց հետ թաքնվեց լեռներում, որի հետևանքով երկիրը և ժողովուրդը ազատվեցին ու մաքրվեցին նրա շարունակից և խառնակչությունից։ Այդ կողմերում ապրող բոլոր քուրդ էմիրները մեր հատու սրի սարսափից մեր պաշտպանությունը խնդրեցին. նրանց մարդիկ ու զավակները էկան մեր բանակը և արժանացան իմ փաղիշահական Բարձր գլխությանը։ Այսպիսով, այդ կողմերի անարգ կրգըլբաշիների հետ կապված հպատակ էմիրներն ու ավագանին հպատակվեցին ու հնազանդվեցին իմ երջանկաբեր Դուռնը և ցույց տվեցին հավատարմություն ու ծառայություն։ Լրիվ վրեժխնդիր եղան նաև Վրաստանում ապրող և վնասի ու դժբախտության ենթարկված անհավատներից։ Այդ կողմերը [երկրները] ամբողջովին կազմում են մեր իսլամական երկրի մասը։ Այդ պատճառով իմ բարձր վեզիր Ահմեդ փաշան, թո՛ղ Աստված նրան մշտապես պահպանի, որոշ թվով Կափու-կուլի, թյուֆենքչի և ենիչերի կուլերով, ինչպես նաև Կարամանի, Զյուլկադերի և էրզրումի բեյլերբեյիները՝ իրենց բոլոր զինվորներով, մտան Վրաստան։ Հսկա և բարձրագիր Թուրքումի [Թորթում] բերդը, լինելով դժբախտ անհավատների որջն ու հավաքատեղին, այդ երկրի մայրաքաղաքն էր հանդիսանում և նշանավոր էր իր ամրությամբ ու անառիկությամբ...

Օսմանյան բանակը պաշարում է Թորթումի բերդը. երկար ու կատաղի հարձակումներից և թնդանոթաճգությունից հետո քանդվում են բերդի ամրակուռ պարիսպները. վրացիներն ստիպված անձնատուր են լինում։ Թորթումի բերդը գրավվում է 956 թվականի շարան ամսի 18-ին (սեպտեմբերի 17)։ Ահմեդ փաշան Թորթումում նշանակվում է սանջակի բեյ. նշանակվում են նաև բերդապահներ։ Հետո օսմանցիները գրավում են նաև Թորթումի մոտ գտնվող Լահոն կոչված բերդը, Ակչակալան և այլ բերդեր...

... Թշնամուն պատկանող 35 բերդերից 14-ը հողին հավասարեցրին, իսկ մնացած 21 բերդերում բերդապահներ նշանակելով, երկրում մի բեյլերբեյություն և շորս սանջակ կազմակերպեցին... ողջ և առողջ, ավարով հարստացած [օսմանյան բանակը] վերադարձավ Վրաստանի նվաճումից հետո...: Վանի բեյլերբեյին շարժվեց կըզրլբաշի [շահի] ազգականներից Հյուսեին խանի, Կիթմաս և Նեչեր անունով սուլթանների վրա: Անհավատների զինվորները չկարողանալով դիմագրել, ցրվեցին և ապաստանեցին լեռներում:

Նախիջևանը, Սաաթ Չուկուրի և Դերդան անունով վայրերը ամբողջովին թալանի ու հրի մատնեցին: Բարձրյալն Աստծո ողորմությամբ և օգնությամբ իմ վսեմությունը մեծ հաղթության արժանացավ: Այս հաղթական արշավանքով բովանդակ Ադրբեջանի երկիրը միացվեց իմ կայսերական տիրապետությանը:

Այս սրբազան արշավանքից երջանիկ և բախտավոր վերադարձա սուլթանության կենտրոնը [մայրաքաղաքը]:

Բովանդակ իսլամական հասարակության և իմ բոլոր հպատակներին մեծ խնդություն ու ուրախություն պատճառող այս փառավոր հաղթանակի ավետիսը ձեզ հաղորդեցի իմ կայսերական նամակով, իմ... կուլի միջոցով: Երբ բարձրյալն Աստծո կամքով այս նամակը ձեզ հասնի և դուք այն ստանաք, այս ավետաբեր լուրը հայտնեք և ծանուցեք ձեր շրջակայքին, բոլորին և զարդարեք ձեր քաղաքները»:

(հատ. II, էջ 603—606)

ԿԱՐՍԻ ԲԵՐԴԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ՇԱՀ ԹԱՄԱՍԲԵՆ
ՈՒՂԱՐԿՎԱԾ ՓԱԴԻՇԱՀԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԸ²

Նամակի սկզբում, սուլթանական գրություններին հատուկ բարձր ոճով և ածականների ու տիտղոսների շուրջությամբ, խոսվում է ազգություններին հանգիստ ու խաղաղ կյանք ապահովելու համար սուլթանության և իսլամական խալիֆայության պարտավորության և բարձր կոչման մասին: Ապա նշվում է, որ Ամասիայի հաշտության պայմանագրով երկու երկրների միջև թշնամությունը վերացվել է և խաղաղությունը ապահովվել, որը համապատասխանում է սուլթանության ցանկությանն ու նպատակներին: Այնուհետև փաղիշահը հայտնում է, որ ներկայումս այդ խաղաղությունն ու անդորրությունը խանգարվում են անգիտակից և կրոնի լույսից զուրկ որոշ տարրերի, հատկապես վրացիների կողմից...

Աչքք Բաշի էմիրները կողոպտել և թալանել են վիլայեթի մի շարք նահիյեները, մեծ վնասներ են պատճառել և [երկիրը] ավերակի վերածել: Արդահանի վիլայեթում նրանց կատարած բռնու-

թյունները հայտնի են և ծանոթ։ Ներկայումս՝ որոշ մարդկանց ուղարկելով, նպատակ են ունեցել դրավել Կարսի Հաշտության կրնքումից հետո Կարսի վիլայեթը քանիցս նվիրել եմ իմ բարձրության ծառաներից մի քանիսին՝ իբրև սանջակ։ Նրան [Կարսին] ենթակա մի շարք գյուղեր և հողեր իմ փաղիշահական դաֆթարում գրանցված են և՛ իբրև զեամեթ, և՛ թիմար և տրված են իմ սիփահի ղազի-ններին։ Սրանք [սիփահիները] այդ տեղերում տներ ու շենքեր են կառուցել և ապրում են այնտեղ։ Սակայն վիլայեթի սահմանի վրա գտնվող որոշ մարդկանց միջամտությունը նրանց [գործերին] և պատճառած վնասները բոլորովին հակառակ են օրենքին ու իրավունքին։

Այժմ չի կարելի թույլ տալ, որ խախտեն և խանգարեն կրնքված պայմանները, պատվի ու դիրքի տեր մարդկանց գործերը։ Այդ պատճառով հարմար է, թերևս նաև անհրաժեշտ է, որ սրանից հետո էլ՝ համերաշխության, միության և բարեկամության հիմքերը պահպանելու համար, վերաջլին բռնության դեպքերը Կարս եկած մեծերին ու փոքրերին այդտեղից հեռացնելու և իմ փառքին ու պատվին համապատասխան անհրաժեշտ ջանքեր գործադրեք, կատարեցեք այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է, որ ուժի մեջ մնան պայմանագրի պայմանները։ Անցած ժամանակներից ի վեր իմ արքայական հովանու տակ գտնվող և վիլայեթների ու էյալեթների դաֆթարներում հիշատակված բերդերը, գյուղերը և հողերը պետք է միշտ աշալուրջ լինեն և զգուշանան հարձակումներից, որոնք հակառակ լինելով սուլթանական օրենքներին, անընդունելի գործեր են։

Իմ սուլթանության օրով փաղիշահական ամենամեծ ցանկությունս է՝ խռովարարների բռնությունից և վնասարար մարդկանցից ապահովել երկրի և ժողովրդի պաշտպանությունը, նրանց զերծ պահել ամեն տեսակի շարիքներից... Սակայն սահմանի վրա գրտնրվող ձեր բեյլերբեյիներից՝ Շահ Կուլիի, Մենսուրի և այլոց ուղարկած նամակները այդ դեպքերի մասին հաստատում են լուրերի ստուգությունը։ Այս մասին ծանուցվել և հայտնվել է այդ կողմերին։

(Հատ. II, էջ 625—626)

ԵՐԿՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷՄԻՐՆԵՐԻՆ ԵՎ
ԽԱՆՆԵՐԻՆ ԳՐՎԱԾ ՓԱԴԻՇԱՀԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՆԸ՝

Վրաստանի հավատարիմ էմիրները, հնուց ի վեր հպատակվելով իմ Բարձր և հարատև աղնվական գերդաստանին, խնդրել են

իրենց հովանավորել վատաբարո կըզըլբաշի հարձակումներից, պաշտպանել իրենց երկիրը, փրկել իրենց պատիվն ու գույքը շըրջակայքի զինվորների ոտնձգություններից, բոլորին՝ հարուստին ու աղքատին, ապահովելու երջանիկ օրեր և հանգստություն:

Սակայն ոմանք [վրացի իշխաններից], խաբվելով սևերես շահի խարդավանքից, նրան ցույց են տվել հպատակություն և առերես բարեկամություն, որի հետևանքով կողոպուտի են ենթարկվել նրանց բազմաթիվ բարեշեն վայրերը, մեծ վնասներ են կրել նրանց ընտանիքներն ու զավակները, թալանվել են սեփականություններն ու գույքերը: Օրեցօր ուժեղացել են թշնամու [կըզըլբաշի] ճնշումն ու բռնությունները:

Իրենց բնավորության մեջ ունեցած եռանդով ու փութաջանությամբ [վրացի իշխանները] չկարողացան հանդուրժել և տանել կըզըլբաշների ստոր արարքները: Զեքեմի իշխող Թահմուրաս [Թեյմուրազ] խանը, Քարթլիի իշխող Մաղրավ խանը, Գորիլի (Գուրիա), Դադիանի, Կարա Կալկանի և Վրաստանի մյուս էմիրները միաբերան և համերաշխ դիմադրություն ցույց տվեցին և կռվեցին վատ նպատակներով Վրաստան եկած կըզըլբաշների նենգ ու սատանաբարո զինվորների դեմ: Սպանեցին նրանց մի քանի խաներին, իսկ սրից ազատվածներին և փախչողներին հետապնդեցին մինչև Ղարաբաղի սահմանը: Սպանեցին բազմաթիվ անվանի կըզըլբաշների և կողոպտելով ու թալանելով նրանց երկիրը, գրավեցին մի շարք բերդեր:

Երբ այդ անիծյալները [կըզըլբաշները], վրեժ լուծելու նպատակով, մի քանի անգամ հավաքվեցին ու եկան, [վրացիները] նրանց դեմ դուրս գալով, մեծ մարտեր մղեցին, բռնեցին կըզըլբաշների սերդարին և սպանեցին նրանց բազմաթիվ երեւելիներին. քարձրյալն Աստծո օգնությամբ նրանց պարտության մատնեցին և մեծ հաղթանակ տարան:

Մաղրավ խան! [Այդ մասին] դուք մանրամասնորեն ինձ զեկուցել և հայտնել եք, որի շնորհիվ ավելի հաստատուն է դարձել իմ փաղիշահական բարյացակամ կարծիքը ձեր մասին: Դուք արժանացել եք իմ աղոթքներին և բարձր համակրանքին: Ես այժմ ձեզնից սպասում եմ այնպիսի եռանդ և փութաջանություն, որ միշտ ցուցաբերել եք դուք: Հիմա ձեր ցույց տված օգտակար ծառայությունների փոխարեն, ձեր նկատմամբ իմ արքայական ողորմածությունը ավելի հաստատուն դառնալով, ձեզ շնորհեցի իմ թանկարժեք խալաթներից մի երջանկաբեր հագուստ, որը ձեզ ուղարկելու համար հատուկ մարդ է նշանակված: Հրամայեցի, որ դուք հագ-

նելով այդ պատվո խալաթը և փառավոր հագուստը, ձեր եռանդի ու փութաջանության, ձեր կորովի և արիության համապատասխան, ձեր բոլոր ուժերը տաք ձեր բազուկներին: Իմ բարձր Դերգյահից նշանակված ենիչերիների հետ միասին, այդ սահմաններին մոտ էյալեթների բեյերբեյիների, Ջեքեմի իշխող Թեյմուրազ խանի, Քարթլիի իշխող Մաղրավ խանի, Գորիլի, Դադիանի, Կարա Կալկանի մելիքների և Վրաստանի մյուս էմիրների հետ միաբան և համերաշխ լինեք: Աստծո կամքով, մինչև իմ հաղթական սերդարը այդ կողմերը հասնի, դուք պետք է կողոպտեք և թալանեք անարգ կրպրբաշների երկիրը, պետք է գրավեք սահմանամերձ բերդերը և այդ ստոր ամբոխին ամբողջովին ոչնչացնելու գործում ցուցաբերեք ձեր արիությունը:

Դո՛ւք, Վրաստանի էմիրներ՝, ձեր բազմաթիվ փորձերով գիտեք, թե ինչ աստիճանի կհասնի անկեղծություն ցուցաբերողների պատիվն ու արժեքը: Ամենքին հայտնեցե՛ք և վստահեցրե՛ք, որ չի կարելի հավատ ընծայել խոստմանդրուժ, երդումն ու հավատը թույլ [կրպրբաշների] ցեղին, չի կարելի հավատալ նրանց խաղաղականքներին ու պատրանքներին և, վերջապես, չի կարելի վստահել այդ աստվածուրացներին: [Ուստի] պետք է լինեք հեռատես և զգույշ, պատվի ու նամուսի արժանի և իմ կայսերական հավանությանը համապատասխան միջոցներ ձեռք առնեք, եռանդ ու ջանք չխնայեք երկիրը պահպանելու և պաշտպանելու գործում:

Բարձրյալն Աստծո կամքով, ձեր ցույց տված ծառայությունները շեն կորչի և անպայման կարժանանաք իմ բարձր ու բազմատեսակ շնորհներին:

Սրանից հետո էլ տեղի ունեցած դեպքերի մասին պետք է գրեք ու հայտնեք երջանիկ Ասիթանեին և իմ վսեմաշուք սերդարին:

(հատ. I, էջ 223)

ԱՐՔՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ ՎՐԱՍՏԱՆԻ
ՏԻՐԱԿԱԼԻՆ ՇՆՈՐՀՎԱՍՏ ՓԱԴԻՇԱՀԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԸ

Դո՛ւք, որ արիությամբ և քաջությամբ հայտնի Վրաստանի էմիրների երեւելին ես և իսլամական եռանդով ու փառասիրությամբ Ալբրեզիստանի՝ անվանիների գլխավորը:

Սրբազան կրոնի և ընտրելագույն Ռաշիդյան խալիֆաների (թող Աստված ողորմի՛ նրանց հոգուն) բարության համար, բարեպաշտ ու ազնիվ մարդիկ՝ մեծ եռանդով և փութաջանությամբ, մշտապես վրեժխնդիր են եղել անհավատ ուսմանների ցեղից: Իմ մեծ նախորդների օրով Արեւելյան երկրները նվաճելու համար նշա-

նակված սերդարներն ու սերասքերները՝ դեպի Շիրվան ուղևորվելու ժամանակ, այդ երկիրը մաքրել են սյուննի դավանանքն ու մաքուր հավատը արատավորող ռաֆլզիներից և հնազանդեցրել բազմաթիվ ըմբոստներին:

Քո հավատարիմ նախորդներն էլ՝ միասիրտ և միահոգի, միաբանեցին կրոնի անիծյալ թշնամի ռաֆլզիների դեմ և կրոնի պաշտպանության գործում իրանց մատուցած ծառայությունների փոխարեն արժանացան իմ փաղիշահական գովասանքներին և սիրաշահությանը:

Այժմ, դու էլ իմ ազնվատոհմ գերդաստանին լրիվ հավատարմություն և անկեղծություն ցույց տալով, արդարության ճանապարհին, հաստատակամ և անսասան ես մնում քո նախորդների հավատարմության մեջ, որը հայտնի է դարձել իմ արքայական լսողությանը և հաստատուն դարձրել իմ փաղիշահական բարյացակամ կարծիքը քո մասին: Դու արժանացել ես իմ աղոթքներին, բարձր ուշադրության շնորհներին: Բախտավոր լինես:

Այժմ, իմ բախտավոր Դերգյահի նկատմամբ քո ցույց տված անկեղծության փոխարեն, իմ արքայական ողորմածությունը ավելացած լինելով, քեզ նվիրեցի և շնորհեցի իմ մեծարժեք խալաթներից մի երջանկաբեր հագուստ, որը ուղարկելու համար մարդ է նշանակված: Երբ ստանաս իմ շնորհած մեծարժեք խալաթն ու փառավոր հագուստը, պիտի հագնես մեծ պատվով ու մեծարանքով և քո բնության մեջ պահած ու արմատացած եռանդին և արիությանը համապատասխան, մեծաթիվ զինվորներով՝ ցեղերի և աշիրեթների երևելիների հետ միասին, կազմ ու պատրաստ պիտի լինես:

Բարձրյալն Աստծո կամքով, երբ իմ հաղթական սերգարը գա այդ կողմերը և, եթե Վրաստանի էմիրներն էլ շարժվեն իրենց տեղերից, դու նրանց պիտի միանաս՝ պետք եկած վայրում: Արարչի կամքին հակառակ, դաշինքն ու ուխտը դժող անհավատ ռաֆլզիների ղեկավարներից վրեժ լուծելու համար բոլոր ուժերդ բազուկիդ տալով, ստոր կըզըլբաշներին ոչնչացնելու գործում ցույց պիտի տաս քո արիությունը, պատիվն ու նամուսը և ջանքեր գործ դնես նվիրական շարիաթը պաշտպանելու համար: Վստահ եղի՛ր, որ քո ծառայությունները չեն կորչի, անպայման արժանի կլինես իմ բարձր շնորհներին և բազմատեսակ ողորմածություններին:

Սրանից հետո էլ՝ կրոնի և պետության գործերի մասին պետք է զեկուցեք և հայտնեք երջանիկ Ասիթանեին և իմ հաղթապանժ սերդարին:

(հատ. II, էջ 224)

Սրբազան Մեֆֆայի շերիֆությունը⁶

Լիվա — Ռեդուա՝ Դեդիրմենլիքի հետ միասին
 Լիվա — Սուլլե
 Լիվա — Էնդրե

Ղրիմի խանություն

Լիվա — Նակչե

Սովակալություն (Կափուղանլիքի — Դեյրա⁷)

Լիվա — Լեմիե՝ Կավալայի հետ միասին
 Լիվա — Միդիլի
 Լիվա — Սակըզ
 Սալյանե — Սակըզ (?) բեն
 Սալյանե — Սակըզ 100.000 բեն
 Սալյանե — Սակըզ 800.000 բեն
 Սալյանե — Սակըզ 800.000 բեն
 Սալյանե — Սակըզ 800.000 բեն
 Լիվա — Մորե Սալյանե Մորե 800.000 բեն
 Լիվա — Էդրիբոզ —»— 100.000 բեն
 Լիվա — Մեզեսթրե —»— 800.000 բեն
 Լիվա — Էյամորե —»— 800.000 բեն
 Լիվա — Ինչե Բեխթի —»— 800.000 բեն
 Լիվա — Բենեկչե —»— 800.000 բեն
 Լիվա — Իսքենդերիյե
 Լիվա — Դեմյատ
 Լիվա — Մադոսե
 Լիվա — Բաֆ
 Լիվա — Լիմոսոն
 Կափուղանլիք — Լեվին
 Կափուղանլիք — Անաբուլի
 Լիվա — Թուզլե
 Լիվա — Կասթեյ
 Լիվա — Բիդա
 Լիվա — Կոջա-Իլի

Լիվա — Բերե
 Լիվա — Կարլը-Իլի

Կայսերական Նգիպտոսի էյալեթ

Սալյանե ⁸ — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Սալյանե — Նգիպտոս
Սալյանե — Նգիպտոս	Լիվա-Ջեստեի — Մամուրե

Նգիպտոսի Դիվանի ղեկավարություն⁹

Ռումելիի էյալեթ

Լիվա — Քոսթենգիլ
 Լիվա — Թերհալե
 Լիվա — Փերչերին
 Լիվա — Յանյա
 Լիվա — Դելվինե
 Լիվա — Վելչեթրին՝ Բաքյուրի նեզարեթի հետ միասին
 Լիվա — Բաքյուր
 Լիվա — էլբիսան
 Լիվա — Ավլոնիա
 Լիվա — Դոնկեգին
 Լիվա — Իսթենգերիյե
 Լիվա — Օխրի
 Լիվա — Ալաջա Հիսար
 Լիվա — Սելանիկ
 Լիվա — Վինոջան — Ռումելի
 Քեթիսուգայոթյուն¹⁰ — Ռումելիի Դեֆթերի
 Դեֆթերգարոթյուն — Ռումելիի թիմարների
 Լիվա — Նիկոպոլիի և Սիլիսթրեի միրի-աքընջյան¹¹
 Լիվա — Ռումելիի միրի-յուրուքան¹²

Բոսնիայի էյալեր

Լիվա	—	Հերսեք
Լիվա	—	Քելիս
Լիվա	—	Էզուրնիկ
Լիվա	—	Կարկե, այլ անունով՝ Լեկե
Լիվա	—	Չախեսթե, այլ անունով՝ Չերնիք
Լիվա	—	Բոսնիա
Քեթխուդայություն	—	Բոսնիայի թիմարների,
Դեֆթերդարություն	—	Բոսնիայի թիմարներ:

Բոդինի էյալեր

Լիվա	—	Սեմենդրե	Լիվա	—	Ուսթերչան
Լիվա	—	Շերմ	Լիվա	—	Նեվի Բելգրադ
Լիվա	—	Կոբան	Լիվա	—	Սեչան
Լիվա	—	Շեմուրթե	Լիվա	—	Սեքսար
Լիվա	—	Ուսթունի Բելգրադ	Լիվա	—	Մեհաջ
Դեֆթերդարություն	—	Բոդինի ելեմտականի (մալիյե) ¹³			
Քեթխուդայություն	—	Բոդինի դեֆթերի			
Քեթխուդայություն	—	Բոդինի թիմարների			

Թեմեշվարի էյալեր

Լիվա	—	Լիվե
Լիվա	—	Չենար
Լիվա	—	Քյուլե
Լիվա	—	Մեդվե
Լիվա	—	Յանվե
Դեֆթերդարություն	—	Թեմեշվարի ելեմտականի
Քեթխուդայություն	—	Թեմեշվարի դեֆթերի
Դեֆթերդարություն	—	Թեմեշվարի թիմարների

Կանիժեի էյալեր

Լիվա	—	Սեքթեվար
Լիվա	—	Փեշեվի
Լիվա	—	Փոզդե

Քեթիսուդայություն — Կանիժեի դեֆթերի
Դեֆթերդարություն — Կանիժեի թիմարների

Էյրիի էյալեթ

Լիվա — Սեքտին, ալ անունով՝ Փեշկե
Լիվա — Սուլթիթ
Լիվա — Խեթվան
Քեթիսուդայություն — էյրիյի դեֆթերի
Դեֆթերդարություն — էյրիյի թիմարների

Էոզիի էյալեթ

Լիվա	— Սիլիսթրե	Լիվա	— Վիդին
Լիվա	— Նիկեպոլի	Լիվա	— Կըրք Քիլիսե
Լիվա	— Չերմեն	Լիվա	— Վիզե

Դեֆթերդարություն — Թունիայի
Քեթիսուդայություն — էոզիի դեֆթերի
Դեֆթերդարություն — էոզիի թիմարների

Քեֆեի էյալեթ

Լիվա	— Ակկերման	Լիվա	— Աշաք
Լիվա	— Բենդար	Լիվա	— Կըլ Բուրուն

Անատոլիայի էյալեթ

Լիվա — Խուդավենդիդյար
Լիվա — Կասթեմունի
Լիվա — Կարասի
Լիվա — Սուլթան էնի
Լիվա — Սարուխան
Լիվա — Կարա Հիսար (Սահիբ)
Լիվա — Համիդ
Լիվա — Բուլի
Լիվա — Անկարա
Լիվա — Քանկրի
Լիվա — Այդըն
Լիվա — Թեքե
Լիվա — Մենթեշա

Քեթիսուդայություն — Անատոլիայի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Անատոլիայի թիմարներ:

Կարամանի էյալեք

Լիվա — Նիկդե
 Լիվա — Կայսերիե [Կեսարիա]
 Լիվա — Բեկշեհրի
 Լիվա — Ակշեհր
 Լիվա — Ակսարայ
 Դեֆթերդարություն — Կարամանի ելեմտականի
 Քեթիսուդայություն — Կարամանի թիմարների
 Դեֆթերդարություն — Կարամանի թիմարների

Մարաշի էյալեք

Լիվա — Մալաթիա
 Լիվա — Այնթապ
 Լիվա — Կարս՝ Մարաշի
 Քեթիսուդայություն — Մարաշի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Մարաշի թիմարների

Սվազի էյալեք

Լիվա — Ամասիա
 Լիվա — Զանկ
 Լիվա — Չորում
 Լիվա — Դիվրիկի
 Լիվա — Բոզոք
 Լիվա — Արաբկիր
 Դեֆթերդարություն — Թուրքի ելեմտականի
 Քեթիսուդայություն — Սվազի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Սվազի թիմարների:

Շամի [Դամասկոսի] էյալեք

Լիվա — Կուդսի Շերիֆ [Երուսաղեմ]
 Լիվա — Ղազա
 Լիվա — Սեֆեդ

Լիւլա — Նաբլոս
 Լիւլա — Զեբել Աշլուն
 Լիւլա — Լեչուն
 Լիւլա — Թեղմեր
 Լիւլա — Կերք-վե Զեբեք
 Դեֆթերդարոթյուն — Շամի ելեմտականի
 Քեթիուդարոթյուն — Շամի թիմարների
 Դեֆթերդարոթյուն — Շամի թիմարների:

Հալեպի էյալեք

Լիւլա — Մարե
 Լիւլա — Նաբլոս
 Լիւլա — Ազիր
 Լիւլա — Բերեջիկ
 Դեֆթերդարոթյուն — Հալեպի ելեմտականի
 Քեթիուդարոթյուն — Հալեպի դեֆթերի
 Դեֆթերդարոթյուն — Հալեպի թիմարների:

Թարաբլուսի-Շամի էյալեք

Լիւլա — Համա
 Լիւլա — Հոմա
 Լիւլա — Զեբլիե
 Լիւլա — Սելմիյե
 Դեֆթերդարոթյուն — Թարաբլուսի — Շամի ելեմտականի
 Քեթիուդարոթյուն — Թարաբլուսի — Շամի դեֆթերի
 Դեֆթերդարոթյուն — Թարաբլուսի թիմարների:

Ադանայի էյալեք

Լիւլա — Թարսուս
 Լիւլա — Սիս
 Քեթիուդարոթյուն — Ադանայի դեֆթերի
 Դեֆթերդարոթյուն — Ադանայի թիմարների:

Կիպրոսի էյալեք

Լիւլա — Ալայիե
 Լիւլա — Քերինե

Լիվա — Մաղոսե
 Լիվա — Յաֆ
 Լիվա — Ջեղիրբի — Բներուդ
 Լիվա — Սելեֆկե, այլ անունով՝ Իչ—Իլ
 Լիվա — Հարսոյ
 Դեֆթերդարություն — Կիպրոսի ելեմտականի
 Քեթխուդայություն — Կիպրոսի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Կիպրոսի թիմարների:

Ռակայի [Ուրֆա] էյալեր

Լիվա — Հաթուր
 Լիվա — Համասիյե
 Լիվա — Բենի Ռաբիե
 Լիվա — Սերուհեջիք
 Քեթխուդայություն — Ռուհայի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Ռուհայի թիմարների:

Դիարբեհիլի էյալեր

Հյուբյումեթ¹⁴ — Ջետր օջաքլըք¹⁵
 Հյուբյումեթ — Հետր օջաքլըք
 Հյուբյումեթ — էքուր օջաքլըք
 Հյուբյումեթ — Բերհեղ օջաքլըք
 Հյուբյումեթ — Բալու օջաքլըք
 Հյուբյումեթ — Դենջե օջաքլըք
 Լիվա — Ջերնեք օջաքլըք
 Լիվա — Հիսնի Քեֆ
 Լիվա — Բերմեք
 Լիվա — Մարկերտ օջաքլըք
 Լիվա — Չեմեշկեղեք [Չմշկածագ]
 Լիվա — Խարփութ [Խարբերդ]
 Լիվա — Սիվիրեք
 Լիվա — Կալեբ օջաքլըք
 Լիվա — էրակ օջաքլըք
 Լիվա — Արղնի
 Լիվա — Մեհրանի օջաքլըք
 Լիվա — Չաբաքչուր
 Լիվա — Սղերտ

Հիվա — Քորքիշ օջաքլըք
 Հիվա — Ահաքես օջաքլըք
 Հիվա — Մեֆարկին օջաքլըք
 Հիվա — Բեսթան
 Հիվա — Սուման
 Հիվա — Նիսիբին
 Հիվա — Ակլա Կալա
 Հիվա — Սանջար
 Հիվա — Քուրդքան օջաքլըք
 Դեֆթերդարություն — Դիարբեքիրի Ջեզրնի
 Դեֆթերդարություն — Դիարբեքիրի թիմարների
 Քեթխուդալություն — Դիարբեքիրի դեֆթերի:

Էրզրումի էյալեթ

Հիվա — Կարահիսարի Շարքի
 Հիվա — Փասեն (Բասեն)
 Հիվա — Խնուս
 Հիվա — Մելադեք [Մալազկերտ]
 Հիվա — Թորթում
 Հիվա — Մջնկերտ, օջաքլըք
 Հիվա — Կուրջան [Կոզիջան], օջաքլըք
 Հիվա — Իսպիր
 Հիվա — Բալբուրդ (Բաբերտ)
 Հիվա — Քղի
 Հիվա — Բալազկիտի բերդ
 Հիվա — Մամրվան
 Հիվա — Ալաշկերտ
 Հիվա — Թեքման
 Հիվա — Քեոյ
 Դեֆթերդարություն — էրզրումի ելեմտականի
 Քեթխուդալություն — էրզրումի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — էրզրումի թիմարների:

Չըլդըրի էյալեթ

Հիվա — Արդահանի Բյուզուրք [Մեծ Արդահան]
 Հիվա — էրլի [Օլթի]
 Հիվա — Բերմեդեք [Բերթեք]

Լիվա — Էրլուհ
 Լիվա — Նուշատ, օջաքլըք
 Լիվա — Նըսֆի — Լիվանի, օջաքլըք
 Լիվա — Մամեհջել [Մահջել], օջաքլըք
 Լիվա — Լիք
 Լիվա — Աջալեի Ուլյա [Վերին Աջալա], օջաքլըք
 Լիվա — Աջալեի Սուֆլա [Ստորին Աջալա] օջաքլըք
 Լիվա — Էմիրհոյ
 Լիվա — Էսթիլե
 Լիվա — Բոսջոք [Փոսխով]
 Լիվա — Խեթթվիս
 Լիվա — Ալթուն Կալա՝ Օսթհետի հետ միասին
 Լիվա — Մեհրեք
 Էյալեթ — Ահմեդ Խան, օջաքլըք
 Քեթխուդայություն — Էրդըրի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Էրդըրի թիմարների:

Կարսի էյալեթ

Լիվա — Ջարշատ
 Լիվա — Կեչվան, օջաքլըք
 Լիվա — Արդահանի Քյուշուք, օջաքլըք
 Լիվա — Կաղզման
 Լիվա — Քուլե
 Քեթխուդայություն — Կարսի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Կարսի թիմարների:

Բաթումի էյալեթ, այլ անունով՝ Տրապիզոն.

Լիվա — Քունիյե
 Քեթխուդայություն — Բաթումի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Բաթումի թիմարների:

Վանի էյալեթ

Հյուբյումեթ — Բիթլիս, օջաքլըք
 Հյուբյումեթ — Հարան, օջաքլըք
 Հյուբյումեթ — Հեքթարի, օջաքլըք
 Հյուբյումեթ — Մահմուդի

Զիվա — Քերքեր [Կարկար]
 Լիվա — Վերֆայի, օջաքլըք
 Լիվա — Սերվի
 Լիվա — Մոկս, օջաքլըք
 Լիվա — Շենավ, օջաքլըք
 Լիվա — Էլբաֆ
 Զիվա — Կուրկուր, օջաքլըք
 Զիվա — Էսնաներտ [Սպարկերտ]
 Լիվա — Էրջիշ [Արճեշ]
 Լիվա — Քեսան
 Լիվա — Բարկիրի [Բերկիր], օջաքլըք
 Քեթխուդայություն — Վանի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Վանի թիմարների:

Բաղդադի էյալեթ (Դար-ուլ-իսլամ)

Հյուքյումեթ — Ամագիե
 Լիվա — Խեկե
 Լիվա — Ջեվադեր
 Լիվա — Կաբայիլի-ուրբանի-բերիյե¹⁰
 Լիվա — Դերթենք
 Լիվա — Կասրի Շիրին
 Լիվա — Ջախո
 Լիվա — Մեհման
 Լիվա — Սեքերմեթ
 Լիվա — Մաշվան
 Լիվա — Ջենդ Արադ
 Լիվա — Ջեսան
 Լիվա — Աթր, օջաքլըք
 Լիվա — Հարիր Դումեթ
 Լիվա — Էրհե
 Լիվա — Կըզըլ Ռաբաթ
 Լիվա — Ալթուն Քիփրի
 Լիվա — Հարիր, այլ անունով Շեհրանի, Հյուքյումեթ-օջաքլըք
 Դեֆթերդարություն — Բաղդադի ելեմտականի
 Քեթխուդայություն — Բաղդադի դեֆթերի
 Դեֆթերդարություն — Բաղդադի թիմարների

Շեհր-Ձորի էյալեթ

Լիվա — Հորի
Լիվա — Կրգըլջա Կալա
Լիվա — Սեհրան
Լիվա — Դենքենի, օջաքըք
Լիվա — Կարա Դաղ
Լիվա — Քյոյ
Լիվա — Շեմամեք
Լիվա — Դուլկըրան
Քեթիուդայություն — Շեհրի Ձորի դեֆթերի
Դեֆթերդարություն — Շեհրի Ձորի թիմարների:

Մուսուլի էյալեթ

Լիվա — էսքի Մուսուլ
Լիվա — Քեշան
Լիվա — Խարուն
Դեֆթերդարություն — Մուսուլի ելեմտականի

Բասրայի էյալեթ

Լիվա — Ռումլե ենթակա Ջեզարիի Հիդիթի
Լիվա — Հաֆար

Լահսայի էյալեթ

Լիվա — Կաթիֆ
Լիվա — Սանաա
Լիվա — Հաշե

Հաբեշի էյալեթ

Էյալեթ — Ջեզայիրի Արաբ
Էմիր Հաշլեք — Ջեզայիրի Արաբ
Էյալեթի Թունուս, Կափուդանըք Բենի Դերտ
Վոյվոդալըք¹⁷ — Բուդտան
Վոյվոդալըք — էֆլաք:

(Հատ. 11, էջ 298—300)

Ֆերիդուն Բեյը իր աշխատության երկրորդ հատորում այս վերնագրով տալիս է մի սուլթանական հրաման:

Հրամանի մեջ նշվում է, որ Ստամբուլը երկար ժամանակից ի վեր քննության չի ենթարկվել: Փադիշահը լսում է, որ քաղաքի տարբեր մասերում նկատվում է բարքերի ապականություն: Շարիաթին հակառակ ամեն տեսակի գործեր արգելելու և վերացնելու համար փադիշահական ֆերման է տրվում, որ յուրաքանչյուր թաղամասի իմամը, մյուեղինը և թաղամասի բնակչության ներկայացուցիչը քննեն ու պարզեն, թե ո՞վքեր են քաղաքի կարգ ու կանոնը խանգարողները, ապօրինի աշխատանքով և վաստակով զբաղվողները, գավառներից եկածները (բեքար) և այլն: Այդպիսի տարրերին հրամայվում է խիստ քննության ենթարկել, ցուցակագրել, կալանավորել, մասնավորապես, անկարգության և խռովության պատճառ հանդիսացողներին: Ֆերմանում ասված է.

«... Որոշ դերձակների, նպարավաճառների և այլ արհեստավորների խանութներից և սենյակներից (օդա) յուրաքանչյուրում ապրում է հինգ, նույնիսկ տասը և ավելի մարդ: Այդպիսիներից ում անհրաժեշտ է, հարկավոր է երաշխավորության տակ առնել, արձանագրել ռայա դասին պատկանողներից այն մարդկանց, որոնք իրենց վարն ու ցանքը թողած՝ շրջակայքից և տարբեր վայրերից եկել են [Ստամբուլ]. այդպիսիներին քննության ենթարկել և պարզել, թե ովքե՞ր են եկել, ե՞րբ են եկել, այստեղ ի՞նչ աշխատանքով են զբաղվում. այդպիսիներին հարկավոր է խիստ նախազգուշացնել, որ սրանից հետո այլևս չմնան քաղաքում, վերադառնան իրենց հայրենիքը և զբաղվեն իրենց աշխատանքով ու վաստակով: Նախազգուշացումից հետո իրենց տեղերը չվերադարձողներին հականե-հանվան է պետք է ցուցակագրել և ինձ ներկայացնել: Այդպիսիներին պատժելու համար ինչպիսի հրաման որ տամ, դրա համաձայն պետք է վարվեք: Քաղաքը [Ստամբուլը] պետք է ապականությունից և անառակությունից սրբել ու մաքրել ամբողջապես և լիովին: Պետք է պարզել, թե [քաղաքում] ովքե՞ր են բնիկները և ովքե՞ր նորեկները: Իրենց հայրենիքը թողած և եկած օտարներին պետք է ետ ուղարկել իրենց տեղերը, իսկ վաղուց եկածներին երաշխավորության տակ առնել, որպեսզի սրանից հետո շարիաթին հակառակ և իմ Բարձր հրամաններին հակառակ չվարվեն»:

(Հատ. II, էջ 131—132)